ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 77 (1990)

77

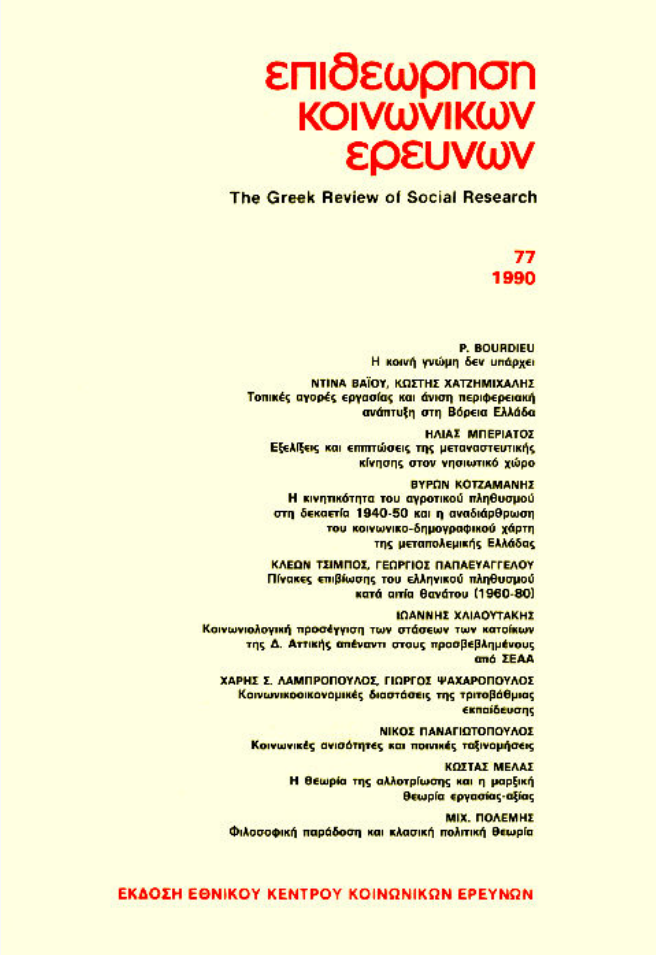

Η θεωρία της αλλοτρίωσης και η μαρξιστική θεωρία εργασίας-αξίας

Κώστας Μελάς

doi: 10.12681/grsr.920

Copyright © 1990, Κώστας Μελάς

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Μελάς Κ. (1990). Η θεωρία της αλλοτρίωσης και η μαρξιστική θεωρία εργασίας-αξίας. *The Greek Review of Social Research*, *77*, 231–248. https://doi.org/10.12681/grsr.920

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 27/04/2024 05:25:55

Κώστας Μελάς

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗΣ ΚΑΙ Η ΜΑΡΞΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ-ΑΞΙΑΣ

1. Στην εργασία αυτή επιχειρούμε να δείξουμε τις αναλογίες που υπάρχουν ανάμεσα στον τρόπο δόμησης της μαρξικής θεωρίας εργασίας-αξίας και των χεγκελιανών διαδικασιών υποστασιοποίησης.

Η επισήμανση ότι η «αφηρημένη» εργασία, δημιουργός της αξίας σύμφωνα με τον Μαρξ, είναι ταυτόσημη με την «αλλοτριωμένη» εργασία, γεγονός που οδηγεί την «ύπαρξη της αλλοτρίωσης» μέσα στον πυρήνα της οικονομικής μαρξικής θεωρίας, αποτελεί το κλειδί για την αποκάλυψη των αναλογιών που σημειώσαμε προηγουμένως.

Η εργασία περιλαμβάνει στην αρχή μια συνοπτική παρουσίαση της έννοιας της αλλοτρίωσης και του τρόπου που αυτή λειτουργεί στη φιλοσοφική θεώρηση του Hegel. Στη συνέχεια έχουμε την παρουσίαση της βασικής μαρξικής κριτικής τοποθέτησης στο χεγκελιανό πλαίσιο ανάπτυξης, με σύγχρονη αναφορά στον τρόπο που η έννοια της αλλοτρίωσης λειτουργεί πια στο μαρξικό πλαίσιο σκέψης. Ακολουθεί η ανάλυση της σχέσης που διέπει την «αφηρημένη» και την αλλοτριωμένη εργασία και στη βάση των συμπερασμάτων αυτών, προχωρούμε στην τοποθέτηση αναφορικά με τον τρόπο δόμησης της μαρξικής θεωρίας εργασίας-αξίας.

2. Η «αλλοτρίωση» είναι μία κατεξοχήν ιστορική έννοια. Όταν ένας άνθρωπος «αλλοτριώνεται», οπωσδήποτε αλλοτριώνεται από κάτι, σαν αποτέλεσμα ορισμένων αιτιών —της αλληλεπίδρασης γεγονότων και περιστάσεων σε σχέση με τον άνθρωπο ως υποκείμενο αυτής της αλλοτρίωσης— που εκδηλώνεται μέσα σε κάποιο ιστορικό πλαίσιο. Το «ξεπέρασμα της αλλοτρίωσης» είναι επίσης μία ιστορική έννοια που εξυπονοεί την πετυχημένη πραγμάτωση μιας διαδικασίας που οδηγεί σε μία νέα, ποιοτικά, κατάσταση πραγμάτων.

Η αμοιβαία σχέση ανάμεσα στη συνειδητοποίηση θεωρίας είναι αναγκαία γιατί ένα βασικό οντολογικό ζήτημα: η «φύση του ανθρώπου» («ανθρώ-

πινη ουσία» κτλ.) είναι σημείο αναφοράς και των δύο. Αυτό το βασικό οντολογικό ζήτημα είναι: τι είναι σύμφωνο με την «ανθρώπινη ουσία»; Από την άλλη μεριά, η ιστορική προσέγγιση του ζητήματος της «ανθρώπινης φύσης» αναπόφευκτα συνεπάγεται κάποια διάγνωση «αλλοτρίωσης» ή «πραγματοποίησης», που έχει σχέση με το πρότυπο ή το «ιδεώδες» με το οποίο γίνεται η εκτίμηση του όλου θέματος.

Μια κοινή περιγραφή της έννοιας της αλλοτρίωσης είναι η ακόλουθη: το υποκείμενο, ο άνθρωπος, εκφράζει τα κατηγορούμενα που συνιστούν την ύπαρξή του σε ένα εξωτερικό αντικείμενο.

Στο πλαίσιο της αλλοτρίωσης αυτό το αντικείμενο του παρουσιάζεται ως ξένο. Η ύπαρξη του ανθρώπου «πέρασε» σε ένα ξένο ον. Με τη σειρά του, αυτό το «ξένο όν» —το οποίο συνίσταται από την αλλοτριωμένη ύπαρξη του ανθρώπου— τοποθετείται σαν το αληθινό υποκείμενο και θέτει τον άνθρωπο σαν αντικείμενό του. Στα στάδια της αλλοτρίωσης, η αληθινή ύπαρξη του ανθρώπου υπάρχει υπό τη μορφή της ξένης της ύπαρξης, το ανθρώπινο υπάρχει κάτω από τη μορφή του απάνθρωπου, το λογικό κάτω από τη μορφή του μη λογικού/παράλογου.

Το «ξεπέρασμα» της αλλοτρίωσης σηματοδοτείται από την επανένωση της πρωταρχικής μονάδας, δηλαδή την επανένωση του υποκειμένου με την ύπαρξή του, που προσδιορίζει συγχρόνως και την έννοια της αλήθειας.

Προκύπτει ευθέως, συνεπώς, από τα προηγούμενα, ότι το αρχικό υποκείμενο ευρισκόμενο στην αλλοτριωμένη κατάσταση, διασπάται, χωρίζεται, αντιφάσκει, σε σχέση με τον εαυτό του. Παρουσιάζεται, δηλαδή, *μια αντίφαση* στη βάση του διαχωρισμού της ύπαρξης του υποκειμένου και της αποξενωμένης ύπαρξής του.

Η αναγνώριση της αντίφασης ως διάσπασης της αρχικής μονάδας και συγχρόνως ως ταυτόχρονης ένωσης, αλληλοεξάρτησης, των διασπασμένων μερών ως μονάδας αποτελεί απαραίτητα αναγκαστικό συμπέρασμα.

Ο διαχωρισμός του ανθρώπου από την ύπαρξή του αποτελεί τη γενική μορφή της αντίφασης, ενώ συγχρόνως υποδηλώνει και τη γενική μορφή ύπαρξης της αλλοτρίωσης.

Η θεωρία της αντίφασης και η θεωρία της αλλοτρίωσης είναι το ίδιο πράγμα. Η διαλεκτική (υπόσταση) της *αντίφασης* απορρέει από το γεγονός της προϋπόθεσης του σπασίματος της πρωταρχικής μονάδας, την αλλοτρίωσή της, την Authebung της αλλοτρίωσης και την επανασύνδεσή της σε μία μελλοντική προοπτική και σ' ένα υψηλότερο επίπεδο.[1]

Επομένως το να λέμε αλλοτρίωση είναι σαν να λέμε Διαλεκτική.

1. Για μια λεπτομερή ανάπτυξη της έννοιας της διαλεκτικής αντίφασης βλ. Lucio Colletti, *Marxismo e dialettica*, Laterza, Bari 1975.

3. Ο Μαρξ κριτικάρει τη φιλοσοφία της Ιστορίας του Hegel, επειδή, όπως υποστηρίζει, συλλαμβάνει κάθε εποχή της ιστορίας σαν ένα σκαλοπάτι ή ένα σταθμό προετοιμασίας για την επόμενη εποχή, και την ιστορική διαδρομή στο σύνολό της, σαν μια διαδρομή που τείνει σ' ένα προσδιορισμένο τέλος, σ' ένα τελευταίο και ορισμένο στάδιο.[2]

Δεν χρειάζεται ιδιαίτερη προσπάθεια να δειχθεί ότι τα πράγματα τίθενται ακριβώς έτσι για τον Hegel, μια και γι' αυτόν το υποκείμενο της Ιστορίας είναι η *Ιδέα*, ο *Λόγος*. Οι κατηγορίες του Λόγου γίνονται αντιληπτές από τον Hegel ως αυτο-αναγώγιμες οντότητες. Τα αντικείμενα δεν υπάρχουν, δεν υφίστανται, παρά μόνο σαν έννοιες που έχουν υλοποιηθεί, σαν υλοποιημένες έννοιες.

Η διαλεκτική, βασιζόμενη στις εσωτερικές αντιφάσεις που αποτελούν τον κινητήριο μοχλό, μπορεί να συλλαμβάνει τον τρόπο που μεταβάλλονται τόσο οι έννοιες όσο και τα αντικείμενα που δεν είναι άλλο από υλοποιημένες «έννοιες». Επομένως βρισκόμαστε εμπρός στην αναγωγή του Είναι σε Γίγνεσθαι. Η διαλεκτική απεικονίζοντας την αυτοδυναμική του τελευταίου, συλλαμβάνει την κίνησή του σε όλες τις διαδοχικές του φάσεις. Μια κίνηση δεν επιτρέπει την αυτομεταβολή του Γίγνεσθαι, τη μεταμόρφωσή του σε κάτι άλλο από τον προηγούμενο εαυτό του, με σύγχρονη αυτο-διατήρησή του.

Συνεπώς, σύμφωνα με τον Hegel, η κίνηση του κόσμου είναι αποτέλεσμα της κίνησης της έννοιας, μια και ο υλικός κόσμος δεν είναι παρά υλοποιημένη έννοια. Το Ιστορικό Γίγνεσθαι «ακολουθεί» την πορεία κίνησης της *Ιδέας*, μέχρι το τέλος της Ιστορίας που δεν είναι άλλο από τη «στιγμή» που η *Ιδέα* ανακαλύπτει την πλήρη συνείδηση του εαυτού της, αποκτά αυτο-συνείδηση, γίνεται δηλαδή *Απόλυτο Πνεύμα*.

Η μακριά ιστορική περιπέτεια, που πρέπει να προετοιμάσει τον ερχομό αυτού του τέλους, βρίσκεται κάτω από το σημάδι της *αλλοτρίωσης*. Για να φτάσει στην αυτο-συνείδηση, η *Ιδέα* πρέπει να διασπασθεί στα δύο, να χωριστεί αυτό από αυτό, να αντικειμενοποιηθεί στην ίδια. Είναι εδώ που υπερισχύει η αλλοτρίωση. Η *ιδέα αλλοτριώνεται* σαν φύση, αντικειμενοποιείται, γίνεται «ξένη προς τον εαυτό της». Αλλά, λησμονώντας τον εαυτό της, αυτή δεν αναγνωρίζεται στα προϊόντα της.

Υποκείμενο και αντικείμενο, σκέψη και ύπαρξη, βρίσκονται αντιμέτωπα σαν εξωτερικότητες, ξένα το ένα από το άλλο, καθένα ανεξάρτητο για τον εαυτό του. Η αλλοτρίωση είναι αυτό. Η άρση της πραγματοποιείται όταν, με-

2. K. Marx, *Γερμανική Ιδεολογία* (ιταλική μετάφραση, στο *Opere complete*. Edit. Riuniti).

τά από μια μεγάλη διαδρομή, η *Ιδέα* καταφέρνει να φτάσει στην αναγνώρισή της στο «άλλο». Δηλαδή η έννοια της αλλοτρίωσης βρίσκεται στην επίγνωση του ότι το «Απόλυτο» πρέπει να γίνει «άλλο από τον εαυτό του» σε μια πρώτη φάση, για να τον ξαναβρεί αυθεντικά.[3]

4. Κριτικάροντας τη χεγκελιανή φιλοσοφία του δικαίου ο Μαρξ επισημαίνει και ανασκευάζει τον τρόπο με τον οποίο ο Hegel μεταχειρίζεται τις λογικές έννοιες και τα υπαρκτά υποκείμενα.

Η φιλοσοφία του Hegel μεταμορφώνει πάντα το λογικό κατηγορούμενο σε υποκείμενο καθ' εαυτό, δηλαδή σ' ένα υπόστρωμα ή σε ουσία ανεξάρτητη ενώ συγχρόνως, υποβιβάζοντας την πραγματική εμπειρία σε κατηγορούμενο του κατηγορουμένου του, το μεταμορφώνει ουσιαστικά σε εκδήλωση εξωτερική του ουσιαστικοποιημένου λογικού απολύτου.

> «...Εάν ο Hegel είχε λάβει, ως σημείο εκκίνησης, τα πραγματικά υποκείμενα σαν βάση του κράτους, δεν θα είχε ανάγκη να υποκειμενοποιήσει διά παντός μυστικού τρόπου το κράτος. Η υποκειμενικότητα, λέει ο Hegel, υπάρχει ως αλήθεια μονάχα ως υποκείμενο, η προσωπικότητα μονάχα ως πρόσωπο. Και αυτό είναι ένας φενακισμός. Η υποκειμενικότητα είναι ένας προσδιορισμός του προσώπου. Αντί να τις συλλαμβάνει σαν κατηγορούμενα των υποκειμένων τους, ο Hegel καθιστά ανεξάρτητα τα κατηγορούμενα και τα αφήνει στη συνέχεια να μεταρσιωθούν, με κάθε μυστικό τρόπο, σε υποκείμενά τους. Η ύπαρξη του κατηγορουμένου είναι το υποκείμενο: λοιπόν υποκείμενο είναι η ύπαρξη της υποκειμενικότητας. Ο Hegel δίνει μια ανεξάρτητη ύπαρξη στα κατηγορούμενα, στα αντικείμενα, αλλά αυτό επιτυγχάνεται κάνοντας αφαίρεση από τα υποκείμενά τους, τα οποία είναι πραγματικά ανεξάρτητα. Μετά το πραγματικό υποκείμενο εμφανίζεται σαν αποτέλεσμά τους, ενώ, αντίθετα, χρειάζεται να ξεκινήσει από το πραγματικό υποκείμενο... Η μυστική ουσία γίνεται λοιπόν το πραγματικό υποκείμενο, και το πραγματικό υποκείμενο εμφανίζεται σαν κάτι άλλο, σαν μία στιγμή της μυστικής ουσίας...»[4]

Ο Μαρξ είναι απόλυτα κατηγορηματικός και σαφής στο σημείο αυτό. Χρησιμοποιώντας σαν παράδειγμα τον τρόπο που «χειρίζεται» ο Hegel την έννοια της κυριαρχίας υπογραμμίζει ότι: σύμφωνα με τον Hegel, η «κυριαρχία» δεν είναι τίποτε άλλο από το πνεύμα των υποκειμένων του Κράτους, συ-

3. L. Colletti, *Tra marxismo e no*, Laterza, Bari 1979.

4. K. Marx, *Dalla critica della filosofia hegeliana del diritto pubblico*, σ. 26. Στο K. Marx-F. Engels, *Opere complete*, τ. III, Edit. Riuniti.

νεπώς είναι το κατηγορούμενο ενός ουσιαστικού υποκειμένου. Στο στάδιο της αλλοτρίωσης αυτό το κατηγορούμενο, αυτό το πνεύμα των υποκειμένων του Κράτους χωρίζεται από το δικό του υποκείμενο, εμφανιζόμενο ως «η» ύπαρξη του Κράτους. Αυτή η ξεχωριστή ύπαρξη του υποκειμένου από το κατηγορούμενο επιτρέπει στον Hegel να εκτελέσει την ακόλουθη θεασιακή ενέργεια: διαμέσου μιας νέας διάσπασης (ενός νέου διαχωρισμού), διαχωρίζει την κυριαρχία του πραγματικού Κράτους και την καθιστά μια ιδέα, μια αυτόνομη ύπαρξη. Η τελευταία πρέπει να έχει ένα υποβοήθημα-υποστήριγμα όχημα, το οποίο πράγματι παρέχεται από τη χεγκελιανή Ιδέα.

Με πραγματοποιημένη αυτή την κίνηση της αφαίρεσης, ο Hegel πρέπει να πραγματοποιήσει την αντίστροφη κίνηση, δηλαδή θα πρέπει να «ξανακατέβει» στο συγκεκριμένο. Ο δεσμός μεταξύ της αφηρημένης ιδέας και της πραγματικής εμπειρίας δεν μπορεί παρά να συντελεσθεί με τρόπο μυστικό, με μια ενσάρκωση. Διαμέσου της ενσάρκωσης η αφηρημένη ιδέα θα μπορεί επιτέλους να υπάρξει στο συγκεκριμένο. Η μυστική ιδέα θα ενσαρκωθεί σε ένα ιδιαίτερο άτομο, του μονάρχη, ο οποίος θα παρουσιαστεί συνεπώς, στον Hegel, σαν η άμεση ύπαρξη της κυριαρχίας.

Όπως έγινε κατανοητό πρόκειται για τις χεγκελιανές διαδικασίες υποστασιοποίησης οι οποίες συνίστανται στη διάσπαση-διαχωρισμό ενός κατηγορουμένου από το υποκείμενό του, με την επακόλουθη υποστασιοποίηση του κατηγορουμένου και τη μεταμόρφωσή του σε αφηρημένη κατηγορία που να ενσαρκώνεται στη συνέχεια σε μια οποιαδήποτε εμπειρική ύπαρξη, έτσι ώστε να μπορεί να υπάρξει στο συγκεκριμένο.

Σύμφωνα με τον Μαρξ βρισκόμαστε μπροστά σε ένα αναποδογύρισμα της εμπειρίας σε αφηρημένη θεασιακή σύλληψη και της τελευταίας σε εμπειρία. Εκείνο που χαρακτηρίζει τις διαδικασίες υποστασιοποίησης είναι η έννοια της «Αφαίρεσης». Ο όρος «αφαίρεση» εδώ έχει την έννοια του «διαχωρισμού-διάσπασης». Υπάρχει αφαίρεση (διαχωρισμός) όταν η ανθρώπινη ύπαρξη είναι διαχωρισμένη από τον άνθρωπο και το κατηγορούμενό του είναι ενσωματωμένο σ' ένα ξένο ον (ύπαρξη). Η θεασιακή αντίληψη έχει την αρχή της σ' αυτή την αφαίρεση, σ' αυτό το διαχωρισμό της πρωταρχικής μονάδας, της οποίας το κατηγορούμενο υπάρχει διαχωρισμένο από το υποκείμενο. Στο επόμενο βήμα η διάσπαση της πρωταρχικής μονάδας διαμορφώνει κατάλληλα το «χώρο» για τη δημιουργία νέας μονάδας, την ξένη ύπαρξη, στην οποία έχει αλλοτριωθεί η ύπαρξη του υποκειμένου. Έτσι είναι δυνατό να τεθεί το κατηγορούμενο σαν αληθινό υποκείμενο. Με τον τρόπο αυτό, όπως άλλωστε είδαμε, δίνεται η δυνατότητα στον Hegel, ξεκινώντας από το διαχωρισμό της σκέψης από το υποκείμενο, να καταστήσει την αφηρημένη *Ιδέα*, αληθινό υποκείμενο της εμπειρίας.

Προκύπτει επομένως ευθέως ότι η «αφαίρεση» με τη σημασία που της

αποδώσαμε, αλλά και με τον τρόπο που τη χρησιμοποιεί ο Hegel λαμβάνει εν τέλει τον χαρακτήρα της αλλοτρίωσης. Άλλωστε το σημείο αυτό επισημαίνεται και από τον Φόυερμπαχ κατά τρόπο σαφή και μη επιδεχόμενο αμφισβητήσεις:

> «Αφαίρεση σημαίνει να θέσεις την ύπαρξη της φύσης έξω από τη φύση, την ανθρώπινη ύπαρξη έξω από τον άνθρωπο, την ύπαρξη της σκέψης έξω από την πράξη της σκέψης. Η φιλοσοφία του Hegel έχει αποξενώσει τον άνθρωπο από τον εαυτό του, έχοντας («ακουμπήσει») βασίσει όλο το σύστημα επάνω σε αυτές τις πράξεις της αφαίρεσης...»[5]

Οι χεγκελιανές διαδικασίες υποστασιοποίησης φιλοσοφίας αναλύθηκαν κριτικά από τον Μαρξ τόσο στην «Κριτική της χεγκελιανής Φιλοσοφίας του Δικαίου» όσο και στην «Εισαγωγή του 57» καθώς και στον «Πρόλογο» στη δεύτερη έκδοση του «Κεφαλαίου».

Η κριτική των ιδεών-υποστάσεων συνοδεύτηκε από την επεξεργασία της θεωρίας των «επιστημονικών» ή «ειδικών» ή «προσδιορισμένων» αφαιρέσεων. Τις «ιδέες-ουσίες» αντικαθιστούν «λειτουργικές έννοιες» οι οποίες αναφέρονται σε συγκεκριμένο ιστορικό χώρο και λαμβάνουν συνεπώς συγκεκριμένο-ιδιαίτερο εμπειρικό περιεχόμενο. Με τον τρόπο αυτό, αφαιρείται η γενική και παγκόσμια αξία που τους προσέδιδε η χεγκελιανή αντίληψη αποκτώντας συγκεκριμένο περιεχόμενο και άμεσα συσχετισμένο με τον ιστορικό χώρο.[6]

Η μεθοδολογική προσέγγιση των οικονομικών κατηγοριών που επιχειρεί η κλασική Πολιτική Οικονομία, αποτελεί πρόσφορο πεδίο για την υπογράμμιση της «κριτικής» λειτουργίας των μαρξικών «επιστημονικών αφαιρέσεων».

Η κλασική Πολιτική Οικονομία διαχωρίζει («αφαιρεί») τις οικονομικές κατηγορίες από το υποκείμενό τους, το οποίο είναι μια δεδομένη κοινωνία, και τις υποστασιοποιεί καθιστώντας τες γενικές συνθήκες των αιώνιων νόμων της παραγωγής. Στη συνέχεια «κατέρχεται» στην εμπειρία μεταμορφώνοντας τις προσδιορισμένες ιστορικές οικονομικές κατηγορίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ως μια απλή ενσάρκωση των γενικών κατηγοριών της παραγωγής.

Η κριτική εργασία του Μαρξ συνίσταται στην υποκατάσταση των «γενικών απροσδιόριστων αφαιρέσεων ή υποστάσεων» από τις «προσδιορισμένες

5. L. Feuerbach, *Tesi per una nuova filosofia dell' avvenire*, Ed. Einaudi.

6. Για μια συστηματική ανάλυση των ζητημάτων που σχετίζονται με τις «επιστημονικές αφαιρέσεις» βλ.: G. Della Volpe, *La logica come scienza positiva*, στο *Opere complete*, Edit. Riuniti.

ή επιστημονικές αφαιρέσεις», δείχνοντας έτσι την ιστορικότητα των οικονομικών κατηγοριών και συνεπώς και την ιστορικότητα των κοινωνικών σχηματισμών, στην εξέλιξη του ιστορικού γίγνεσθαι.

5. Στα δύο αυτά σημεία η κριτική του Μαρξ είναι καταλυτική. Η φιλοσοφία του Hegel καταδικάζεται, πρώτον: ότι θεωρεί την ιστορία της ανθρωπότητας, μια προσχεδιασμένη ιστορική διαδικασία με συγκεκριμένο σκοπό και τέλος· δεύτερον, ότι χρησιμοποιώντας την έννοια της «αφαίρεσης» μεταμορφώνει το λογικό υποκείμενο σε υποκείμενο, υποστασιοποιώντας το και καθιστώντας το στη συνέχεια κυρίαρχο του παιχνιδιού. Στη συνέχεια της εργασίας μας θα επιχειρήσουμε να δείξουμε ότι παρά την ασκούμενη ριζική κριτική ο Μαρξ δομεί τη θεωρία εργασίας-αξίας, τον πυρήνα της οικονομικής του θεωρίας, με τον ίδιο τρόπο που ο Hegel δομεί τις διαδικασίες υποστασιοποίησης.

Τούτο προκύπτει, όπως ελπίζουμε να δείξουμε στη συνέχεια, από το ότι ταυτίζει τη θεωρία εργασίας-αξίας με τη θεωρία της αλλοτρίωσης και του φετιχισμού. Διατηρεί, δηλαδή, τις θεωρίες αλλοτρίωσης και του φετιχισμού δομώντας αυτές τις δύο *πραγματικές* διαδικασίες κατά τον ίδιο τρόπο αντιστροφής του υποκειμένου σε κατηγορούμενο, γεγονός που ο ίδιος καταλογίζει στη θεασιακή φιλοσοφία του Hegel. Με τη θεώρηση αυτή, ότι δηλαδή οι δύο αυτές διαδικασίες αποτελούν πραγματικές διαδικασίες που αφορούν την πραγματικότητα της καπιταλιστικής κοινωνίας, ο Μαρξ οδηγείται ευθέως στην αντίληψη ότι η «ανταλλαγή» υποκειμένου και κατηγορουμένου δεν αφορά μονάχα τη λογική του Hegel, αλλά και την ίδια την πραγματικότητα του καπιταλιστικού κόσμου (καθόσον κόσμος αναποδογυρισμένος, με το κεφάλι κάτω...). Δίνουμε ορισμένα χαρακτηριστικά αποσπάσματα από το μαρξικό έργο, στα οποία διατυπώνεται με απόλυτη ακρίβεια η θεώρηση που υποστηρίζουμε:

> «...Αφηρημένη είναι βέβαια αυτή η άποψη, αλλά είναι η "αφαίρεση" του Κράτους, από το οποίο ο ίδιος ο Hegel την παράγει. Επίσης αυτή είναι ατομιστική, αλλά είναι ο ατομικισμός της ίδιας της κοινωνίας. Η "οπτική" δεν μπορεί να είναι συγκεκριμένη όταν το αντικείμενό της είναι "αφηρημένο"...»[7]

> «...Αυτή η σύλληψη δεν διατηρεί διαχωρισμένες τη ζωή των πολιτών και την πολιτική ζωή: αυτή είναι απλά η ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗ *ενός πραγματικά υπαρκτού διαχωρισμού*. Αυτή η σύλληψη δεν θέτει την πολιτική ζωή στον αέρα, αντιθέτως μάλιστα η πολιτική ζωή είναι η αερική ζωή (l'eterea tegione della societá civile) η άλλη περιοχή της κοινωνίας των πολιτών...»[8]

7. K. Marx, *Dalla critica della filosofia*, ό.π., σ. 89.
8. K. Marx, ό.π. σ. 90.

«...Αυτή η μη-κριτική στάση, αυτός ο μυστικισμός, είναι άλλο τόσο το αίνιγμα των μοντέρνων συνταγμάτων από ό,τι το μυστήριο της χεγκελιανής φιλοσοφίας, της φιλοσοφίας του δικαίου και της λογικής, πρίμα από όλα...»[9]

Όπως διαφαίνεται, στο έργο αυτό εκτός από την κριτική στη χεγκελιανή φιλοσοφία του Κράτους, στη συνέχεια μεταμορφώνεται σε μία κριτική του Κράτους· αλλά και στις δύο περιπτώσεις –δηλαδή τόσο όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίον ο Hegel θεωρεί το Κράτος, όσον αφορά και το ίδιο το Κράτος– η κριτική προχωρεί σύμφωνα με τον ίδιο τρόπο.

Αναποδογυρισμένη ή «με το κεφάλι κάτω» δεν είναι μόνο η εικόνα που ο Hegel δίνει για την πραγματικότητα του Κράτους, αναποδογυρισμένη –λέει ο Μαρξ– είναι η ίδια η πραγματικότητα που γεννά το Κράτος.

«...Η μορφή του εισοδήματος και οι πηγές του εισοδήματος εκφράζουν τις σχέσεις της καπιταλιστικής παραγωγής στην πιο φετιχιστική μορφή του. Είναι η ύπαρξή του, όπως φαίνεται στην επιφάνεια διαχωρισμένο από το σύνδεσμο και από τα ενδιάμεσα δαχτυλίδια που πραγματοποιούν τη διαμεσολάβηση. Η γη γίνεται έτσι η πηγή της γαιοπροσόδου, το κεφάλαιο η πηγή του κέρδους και η εργασία η πηγή του μισθού. Η διαστρεβλωμένη μορφή με την οποία εκφράζεται η πραγματική διαστρέβλωση ευρίσκεται σε φυσική αναπαραγωγή (nelle rappresentazioni) από τους λειτουργούς αυτού του τρόπου παραγωγής...»[10]

Και εδώ, τα παραπάνω δεν λέγονται με τον τρόπο που οι οικονομολόγοι περιγράφουν (σωστά ή λανθασμένα) την πραγματικότητα, αλλά λέγονται για την ίδια την πραγματικότητα.

Η αντίληψη αυτή οδηγεί σε «ύποπτα» μονοπάτια στο μαρξικό έργο και ειδικότερα στην ανακάλυψη χεγκελιανών μορφών σ' αυτό, διότι μονάχα η χεγκελιανή ταυτότητα υποκειμένου και αντικειμένου, η σύμπτωση της σκέψης και της ύπαρξης μπορεί να εξηγήσει πώς μπορούν να δομηθούν με τον ίδιο τρόπο λογικές και πραγματικές διαδικασίες.[11]

Θέλοντας να επιμείνουμε ακόμα περισσότερο στην υποστήριξη των όσων αναφέρθηκαν προηγουμένως, θα επιχειρήσουμε να οδηγηθούμε στο ίδιο συμπέρασμα διατυπώνοντας το ζήτημα με διαφορετικό τρόπο.

Στο «Κεφάλαιο» το αντικείμενο-εμπόρευμα προσδιορίζεται με τον ακόλουθο τρόπο:

9. Ό.π. σ. 94.
10. K. Marx, *Teorie sul plusvalore, III, Opere complete*, τ. XXXVI.
11. L. Colletti, *Tra marxismo e no*, ό.π., σ. 60.

«...Τα προϊόντα της εργασίας γίνονται εμπορεύματα, πράγματα ΑΙΣΘΗΤΑ-ΥΠΕΡΑΙΣΘΗΤΑ, δηλαδή πράγματα κοινωνικά...»[12]

«...η αξιακή υπόσταση των εμπορευμάτων ξεχωρίζει από την κυρά-Γρηγορία (τη φιλενάδα του Φάλσταφ), στο ότι δεν ξέρει κανείς που να την πιάσει. Ολωσδιόλου αντίθετα προς την αισθητά χοντροκομμένη υπόσταση των εμπορευματικών σωμάτων, στην αξιακή τους υπόσταση δεν μπαίνει ούτε ένα άτομο φυσικής ύλης. Έτσι μπορεί να στριφογυρίζουμε όσο θέλουμε ένα απομονωμένο εμπόρευμα, σαν πράγμα αξίας αυτό μένει άπιαστο. Να θυμηθούμε ωστόσο πως τα εμπορεύματα έχουν αξιακή υπόσταση μόνο και μόνο όσο εκφράζουν μια και μόνη κοινωνική μονάδα, την ανθρώπινη εργασία, ότι συνεπόμενα η αξιακή τους υπόσταση είναι καθαρά κοινωνική, τότε γίνεται από μόνο του κατανοητό, ότι η υπόσταση της αξίας μόνο στην κοινωνική σχέση του εμπορεύματος προς το εμπόρευμα μπορεί να φανεί...»[13]

Τα αντικείμενα θεωρούνται σαν αισθητά-υπεραισθητά. Ο τρόπος αυτός της εμφάνισής τους παραπέμπει στον τύπο της υπόστασης από την οποία εξαρτώνται, η οποία σύμφωνα με τον Μαρξ έχει ξεκάθαρα κοινωνικό χαρακτήρα.

Η υπόστασή τους υπάρχει μόνο σαν έκφραση μιας κοινωνικής μονάδας, της ανθρώπινης εργασίας. Είναι ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας που λαμβάνει τη μορφή του εμπορεύματος.

«..το προϊόντο της εργασίας είναι σε κάθε κοινωνική κατάσταση ένα χρήσιμο αντικείμενο, αλλά μόνο μια ιστορικά καθορισμένη εποχή της εξέλιξης, αυτή που δέχεται την εργασία όση ξοδεύτηκε για την παραγωγή ενός χρήσιμου πράγματος σαν "αντικειμενική" του ιδιότητα, δηλαδή σαν αξία του, μόνο αυτή μετατρέπει το προϊόντο της εργασίας σε εμπόρευμα. Απ' αυτό βγαίνει, πως η απλή αξιακή μορφή του εμπορεύματος είναι ταυτόχρονα και η απλή εμπορευματική μορφή του προϊόντου της εργασίας και άρα η ανάπτυξη της εμπορευματικής μορφής συμβαδίζει με την ανάπτυξη της αξιακής μορφής..»[14]

Η ένωση του αισθητού και του υπερ-αισθητού εκφράζει συνεπώς την ίδια τη μορφή εμφάνισης της αξίας, και όχι μόνο τον διαστρεβλωμένο τρόπο που τη συλλαμβάνει η θεασιακή φιλοσοφία. Δηλαδή με διαφορετικό τρόπο από αυτόν του Hegel, ο οποίος, όπως έχουμε αναφέρει, μεταμορφώνει το αι-

12. K. Marx, *Το Κεφάλαιο*, τ. Ι, ελληνική έκδοση Αθήνα, 1954.
13. K. Marx, ό.π., σ. 17-18.
14. K. Marx ό.π., σ. 33.

σθητό (την εμπειρία) διαμέσου της «αφαίρεσης» σε μια υπερ-αισθητή έννοια, για να την «ενσάρκωση» στη συνέχεια σε μια αισθητή οντότητα, χρησιμοποιώντας τη τελευταία σαν το ΣΩΜΑ της προαναφερόμενης αφαίρεσης.

Η σημασία της θέσης αυτής έγκειται στο ότι η κριτική αναφορά δεν αφορά μόνο τον τρόπο που «συλλαμβάνει» τα φαινόμενα η θεασιακή φιλοσοφία του Hegel, αλλά συγχρόνως προεκτείνεται και αγκαλιάζει την ίδια την πραγματικότητα, στην οποία τα φαινόμενα ΥΠΑΡΧΟΥΝ κατά τον ίδιο τρόπο.

Βρισκόμαστε συνεπώς εμπρός στην παραδοχή ύπαρξης ενός κόσμου ανεστραμμένου, αλλοτριωμένου, με το «κεφάλι κάτω». Επανεμφανίζεται η ίδια εικόνα της ανεστραμμένης πραγματικότητας ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που είχαμε υποστηρίξει και προηγουμένως ότι αποτελεί την «οπτική γωνία» μέσω της οποίας ο Μαρξ «βλέπει» την καπιταλιστική κοινωνία σε σχέση με την ιστορική πορεία της ανθρωπότητας.

> «...Η "καινοτομία", βασική και αποφασιστική που επέφερε ο Μαρξ είναι ότι —όπως για τον Hegel η συντελεσθείσα μεταφυσική είναι η πραγματοποίηση του ιδεαλισμού, δηλαδή η Ιδέα, ο Λόγος που γίνεται πραγματικότητα— έτσι γι' αυτόν, η μεταφυσική δεν είναι πλέον μόνο μια ιδιαίτερη μορφή της γνώσης, αλλά είναι μια διαδικασία που επικαλύπτει από το εσωτερικό την ίδια την πραγματικότητα. Με άλλα λόγια ανεστραμμένη ή "με το κεφάλι κάτω" δεν είναι πλέον μονάχα η αντανάκλαση, η περιγραφή (μεταφυσική) της πραγματικότητας αλλά είναι η ίδια η πραγματικότητα, ο ίδιος ο κόσμος, ο οποίος χρειάζεται ακριβώς να αναποδογυριστεί, να "σωθεί". Η υποστασιοποίηση του απείρου και η σωματοποίησή του δεν αφορά μονάχα και πριν από όλα τη λογική του Hegel, αλλά αφορά την πραγματικότητα. Συνοπτικά, η υποστασιοποίηση της χεγκελιανής έννοιας παραπέμπει στην υποστασιοποίηση του Κεφαλαίου και του Κράτους...»[15]

6. Στο γράμμα, με ημερομηνία 8 Ιανουαρίου 1868, στον Ένγκελς, ο Μαρξ αναφέρει ότι αυτό που τον διαφοροποιεί από τους άλλους μελετητές του καιρού του, είναι η ανακάλυψη του διπλού χαρακτήρα της εργασίας. Γράφει συγκεκριμένα:

> «...ότι από όλους τους οικονομολόγους χωρίς εξαίρεση διέφυγε το απλό πράγμα ότι, όντας το εμπόρευμα διπλός φορέας, αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας, επίσης και η εργασία που αντιπροσωπεύεται στο εμπόρευμα θα πρέπει να έχει διπλό χαρακτήρα, ενώ αυτή καθ' εαυτήν η

15. L. Colletti, *Marxismo e Hegel*, σ. 355, εκδ. Laterza.

ανάλυση στη βάση της απλής και καθαρής εργασίας, όπως στον Smith, Ricardo κτλ. πρέπει παντού να βρίσκεται αντιμέτωπη με ανεξήγητα πράγματα. Αυτό είναι στην πραγματικότητα το μυστήριο της κριτικής σύλληψης...»[16]

Η θέση αυτή του Μαρξ αποτελεί και το σημείο εκκίνησης της κριτικής στάσης του και συνεπώς της νέας του αντίληψης για την ανάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας. Του δίνει τη δυνατότητα προσδιορίζοντας τον διπλό χαρακτήρα της ανθρώπινης εργασίας να δείξει την αφηρημένη εργασία ως δημιουργό της αξίας, και τη συγκεκριμένη εργασία ως δημιουργό της αξίας χρήσης.

Με τη θέση αυτή ανακαλύπτεται η πρωταρχική αντίφαση που ενυπάρχει στο εμπόρευμα (αξία-αξία χρήσης). Μια αντίφαση η οποία μετεξελίσσεται στη συνέχεια σε διαδοχικές διαλεκτικές αντιφάσεις, εμπόρευμα-χρήμα και κεφάλαιο-μισθωτή εργασία.

Το ότι η αφηρημένη εργασία αποτελεί τον «δημιουργό» της αξίας είναι γενικά δεκτό. Εκείνο που δεν φαίνεται σαν αποδεκτό και που άλλωστε αποτελεί το κομβικό σημείο της μαρξικής σύλληψης, είναι το κοινωνικό προτσές που περιγράφεται και αναλύεται από τον Μαρξ ως το απαραίτητο πλαίσιο για το σχηματισμό της έννοιας της αξίας. Παραβλέποντας την ανάλυση της κοινωνικής διαδικασίας που στηρίζει τη μαρξική έννοια της αξίας, όπως είναι φυσικό, παραβλέπεται το κυρίαρχο σημείο, η «ουσία» που αποκτά η έννοια αυτή στο μαρξικό οπλοστάσιο και που τη διαφοροποιεί από άλλες παρόμοιες έννοιες. Το πρώτο ζήτημα που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε είναι να δείξουμε το πώς παράγεται η έννοια της «αφηρημένης» εργασίας.[17]

Τα προϊόντα της εργασίας λαμβάνουν τη μορφή του εμπορεύματος όταν παράγονται για την ανταλλαγή.

«Γενικά, τα αντικείμενα της χρήσης γίνονται εμπορεύματα μόνο και μόνο επειδή είναι προϊόντα ιδιωτικών εργασιών που δουλεύονται ανεξάρτητα η μια από την άλλη. Το σύμπλεγμα αυτών των ιδιωτικών εργασιών αποτελεί την κοινωνική συνολική εργασία. Μια και οι παραγωγοί έρχονται σε κοινωνική επαφή μόνο μέσον της ανταλλαγής των προϊόντων της εργασίας τους, εμφανίζονται και οι ειδικά κοινωνικοί χαρακτήρες των ιδιωτικών εργασιών τους μόνο μέσα σ' αυτή την ανταλλαγή. Ή αλ-

16. K. Marx - F. Engels, *Carteggio, Opere complete.*

17. Θεωρούμε πρέπον και αναγκαίο να σημειώσουμε τη συμβολή των απόψεων του L. Colletti στην παρουσίαση και στο περιεχόμενο των ζητημάτων αυτών. Χωρίς αυτές θα ήταν αδύνατη η ανάλυση των θεμάτων αυτών.

λιώς, οι ιδιωτικές εργασίες φανερώνονται έμπρακτα και στην πραγματικότητα σαν αρμοί της συνολικής κοινωνικής εργασίας μόνο με τις σχέσεις, όπου η ανταλλαγή ανακατεύει τα εργατοπροϊόντα και μέσον αυτών τους ίδιους τους παραγωγούς...»[18]

Ο παραγωγός των εμπορευμάτων αποφασίζει μόνος του πόσο και τι πράγμα θα παράγει. Όμως επειδή ζει στην κοινωνία και συνεπώς στο εσωτερικό ενός κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, η εργασία του εξαρτάται από την εργασία των άλλων παραγωγών και αντιστρόφως. Στις συνθήκες παραγωγής των εμπορευμάτων, οι ατομικές εργασίες δεν είναι εργασίες που το άτομο εκτελεί «κατόπιν εντολής» της κοινωνίας, αντίθετα είναι εργασίες ατομικές, αυτόνομες, εκτελούμενες η μια ανεξάρτητα από την άλλη. Καταφέρνουν να αξιολογηθούν σαν αρμοί της κοινωνικής εργασίας εκ των υστέρων, διαμέσου της λειτουργίας της αγοράς, δηλαδή διαμέσου της ανταλλαγής.

Ερχόμενα στην αγορά τα προϊόντα της εργασίας χρειάζονται να ανταλλαχθούν, έτσι ώστε από «...την μια μεριά πρέπει σαν ορισμένες ωφέλιμες εργασίες να ικανοποιήσουν μια ορισμένη κοινωνική ανάγκη και έτσι να αναδειχτούν αρμοί μέσα στη συνολική εργασία, στο αυτόφυτο σύστημα του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Από την άλλη μεριά ικανοποιούν τις πολυποίκιλες ανάγκες των ίδιων τους των παραγωγών σε όσο μόνο βαθμό κάθε ιδιωτική εργασία, ξεχωριστή και ωφέλιμη, είναι ανταλλάξιμη με κάθε άλλο είδος ωφέλιμης ιδιωτικής εργασίας και άρα λογαριάζεται σαν ίση προς αυτή. Η ισότητα εργασιών που είναι από κάθε άποψη διαφορετικές μπορεί να βρεθεί μόνο αν γίνει αφαίρεση της πραγματικής τους ανισότητας, αν γίνει αναγωγή τους στον κοινό χαρακτήρα που έχουν όντας δαπάνη ανθρώπινης εργατικής δύναμης, αφηρημένη ανθρώπινη εργασία... τον κοινωνικό χαρακτήρα της ισότητας των διαφορετικών εργασιών τον καθρεφτίζει με τη μορφή του κοινού αξιακού χαρακτήρα αυτών των υλικά διαφορετικών πραγμάτων, των προϊόντων της εργασίας...»[19]

Ανταλλάσσοντας τα διαφορετικά προϊόντα τους οι παραγωγοί τα αλληλοεξισώνουν και τις διάφορες εργασίες τους σαν ανθρώπινη εργασία, σαν αφηρημένη ανθρώπινη εργασία. Αυτό δεν το ξέρουν, αλλά το κάνουν.

Όμως η εξίσωση των διαφόρων εργασιών σαν ανθρώπινη αφηρημένη εργασία τι σημαίνει:

«...Αν λοιπόν παραβλέψουμε τη χρήσιμη αξία των εμπορευματικών σωμάτων, τότε τους μένει μια μόνο ιδιότητα, ότι είναι προϊόντα εργασίας.

18. K. Marx, *Το Κεφάλαιο*, ό.π., σ. 46.
19. K. Marx, ό.π., σ. 46-47.

Ωστόσο και το ίδιο το προϊόν της εργασίας έχει τώρα πια μεταβληθεί στα χέρια μας.

Όπως κάνουμε αφαίρεση της χρήσιμης αξίας του, έτσι κάνουμε αφαίρεση και των σωματικών στοιχείων και των μορφών, που το κάνουν χρήσιμη αξία. Δεν είναι πια τραπέζι ή σπίτι ή νήμα ή άλλο κάποιο χρήσιμο πράγμα. Όλες οι αισθητές του ιδιότητες έχουν σβηστεί. Επίσης δεν είναι πια ούτε το προϊόντο της τραπεζουργίας ή της οικοδομικής ή της κλωστουργίας ή κάποιας άλλης ορισμένης παραγωγικής εργασίας.

Μαζί με τον χρήσιμο χαρακτήρα των προϊόντων της εργασίας χάνεται και ο χρήσιμος χαρακτήρας των εργασιών που αντιπροσωπεύονται σ' αυτά, χάνονται άρα και οι συγκεκριμένες μορφές αυτών των εργασιών, δεν ξεχωρίζουν πια, αλλά όλες μαζί ανάγονται σε ίση ανθρώπινη εργασία, αφηρημένη ανθρώπινη εργασία.

Ας παρατηρήσουμε τώρα το απομεινάρι των προϊόντων της εργασίας. Δεν απομένει τίποτα άλλο από αυτά παρά μια φασματική αντικειμενικότητα, μια σκέτη τζελατίνα από αξεδιάλυγη ανθρώπινη εργασία, δηλαδή από δαπάνη ανθρώπινης εργατικής δύναμης χωρίς να λογαριάζεται η μορφή της δαπάνης της...»[20]

Δηλαδή στην ανταλλαγή οι παραγωγοί αλληλοεξισώνουν τα διαφορετικά προϊόντα τους σαν αξίες, τους αφαιρούν τη φυσική τους πλευρά ή την αξία χρήσης χάριν της οποία το ένα προϊόν διαφέρει από το άλλο· παράλληλα, με τον τρόπο αυτό, χάνονται και οι συγκεκριμένοι ειδικοί χαρακτήρες των εργασιών βάσει των οποίων διαφοροποιούνταν σαν εργασίες κάθε ξεχωριστού, ανεξάρτητου παραγωγού.

«...Με την αφαίρεση συνεπώς της φυσικής αντικειμενικότητας ή της αισθητικής πλευράς των προϊόντων τους, οι άνθρωποι αφαιρούν, συγχρόνως, και εκείνο που διαφοροποιεί τις υποκειμενικές τους ενέργειες...»[21]

«...Η εργασία όμως, που αποτελεί την ουσία της αξίας είναι ίση ανθρώπινη εργασία, δαπάνη της ίδιας ανθρώπινης εργατικής δύναμης. Η συνολική εργατική δύναμη της κοινωνίας, που εικονίζεται στις αξίες του εμπορευματικού πλήθους, λογαριάζεται εδώ σαν μια και η ίδια ανθρώπινη εργατική δύναμη, μολονότι συγκροτιέται από αναρίθμητες ατομικές εργατικές δυνάμεις.

Κάθε μια απ' αυτές τις εργατικές δυνάμεις είναι ανθρώπινη εργατική δύναμη ίδια όπως και οι άλλες, σε όσο βαθμό έχει τον χαρακτήρα μιας μέ-

20. K. Marx ό.π., σ. 6-7.

21. L. Colletti, *Ideologia e Società*, Bari 1975, σ. 112-113.

σης κοινωνικής εργατικής δύναμης και ενεργεί σαν τέτοια μέση κοινωνική εργατική δύναμη, άρα μεταχειρίζεται για την παραγωγή ενός εμπορεύματος μόνο τον μέσο αναγκαίο ή τον κοινωνικό αναγκαίο χρόνο εργασίας...»[22]

Με το σχολιασμό-ανάλυση του παραπάνω αποσπάσματος, είμαστε σε θέση να περάσουμε στην ανάλυση του τι ακριβώς «σημαίνει» αυτή η αφαίρεση.

Στην πραγματικότητα, οι εργατικές δυνάμεις είναι διαφορετικές και άνισες μεταξύ τους. Αυτό διότι ανήκουν σε άτομα διαφορετικά και ανόμοια.

Σύμφωνα όμως με τον Μαρξ (βλ. προηγούμενο απόσπασμα), στην παραγωγή των εμπορευμάτων, καθεμιά ατομική εργατική δύναμη θεωρείται σαν μια «εργατική δύναμη ταυτόσημη με τις άλλες» ή σαν μια «μέση κοινωνική εργατική δύναμη».

Αυτό γίνεται διότι οι εργατικές δυνάμεις λαμβάνονται αφαιρετικά ή διαχωρισμένες από τα εμπειρικά-πραγματιστικά άτομα στα οποία πραγματικά ανήκουν. Δηλαδή θεωρούνται σαν μια «δύναμη» ή μια οντότητα «A SE», πέρα και έξω από τα ίδια τα άτομα των οποίων είναι οι δυνάμεις.

«...Ο χρόνος της εργασίας που αντιπροσωπεύεται στην αξία ανταλλαγής είναι χρόνος εργασίας του ατόμου, αλλά ενός ατόμου που δεν διακρίνεται από τα άλλα άτομα, από όλα τα άτομα, καθόσον αυτά εκτελούν μια όμοια εργασία... είναι ο χρόνος εργασίας του ατόμου, ο δικός του χρόνος, αλλά μόνο καθόσον χρόνος της κοινής εργασίας για όλους, για την οποία συνεπώς είναι αδιάφορο σε ποιον αυτός ανήκει...»[23]

Διατυπώνεται με σαφήνεια εδώ ότι αυτό που ενδιαφέρει είναι η εργατική δύναμη ανεξάρτητα από το άτομο στο οποίο αυτή «ανήκει». Ακόμη περισσότερο είναι αδιάφορο για ποια συγκεκριμένη εργασία δαπανάται. Η εργασία θεωρείται μια διαδικασία «A SE», ανεξάρτητα από το άτομο που τη δαπάνησε. Το πραγματικό υποκείμενο, στον κόσμο των εμπορευμάτων, δεν είναι το άτομο αλλά η ίδια η εργατική δύναμη, και για το άτομο δεν μένει τώρα πια άλλο παρά να παρουσιαστεί σαν μέσο ή όχημα της εμφάνισής της.

«...Όπως ο Hegel ξεχώρισε τη σκέψη του ανθρώπου από τον ίδιο τον άνθρωπο, καθιστώντας την ανεξάρτητο υποκείμενο με το όνομα της

22. K. Marx, *Το Κεφάλαιο*, ό.π., σ. 7-8.

23. K. Marx, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, ιταλική έκδοση, *Per la critica dell'economia politica*, Newton Compton, Italiana Roma 1973, σ. 43.

Ιδέας, έτσι που για αυτόν δεν είναι πια το άτομο που σκέφτεται, αλλά η *Ιδέα*, το Πνεύμα, το οποίο διαμέσου του ατόμου σκέφτεται το ίδιο. Έτσι και στην περίπτωση αυτή, αφαίρεση πάει να πει να θέσεις την ύπαρξη του ατόμου έξω από το άτομο, την ύπαρξη της σκέψης έξω από την πράξη του σκέπτεσθαι... Έτσι ο κόσμος των εμπορευμάτων έκανε το πραγματικό άτομο... διαχώρισε ή αφαίρεσε από το άτομο την "υποκειμενικότητά του", δηλαδή τις φυσικές και τις διανοητικές του ενέργειες, την ικανότητά του για εργασία, και τα μετέτρεψε σε μια ύπαρξη A SE... τοποθέτησε την ανθρώπινη ενέργεια σαν τέτοια σε εκείνο το "κρύσταλλο" της εργασίας που είναι η εργασία κάνοντάς την έτσι μια διακεκριμένη ύπαρξη αυτόνομη, δηλαδή όχι μόνο μια ύπαρξη αυτόνομη και ανεξάρτητη από τον άνθρωπο, αλλά και κυρίαρχη πάνω στον άνθρωπο...»[24]

Η ομοιότητα της δομής της θεωρίας εργασίας-αξίας με τις χεγκελιανές διαδικασίες υποστασιοποίησης είναι εμφανής διά «γυμνού οφθαλμού».

Παρ' όλα αυτά, θεωρούμε χρήσιμο να επιμείνουμε ακόμα περισσότερο στο θέμα αυτό:

«...Στην παραγωγή του σακακιού έχει πραγματικά ξοδευτεί με τη μορφή της ραφτικής, ανθρώπινη εργατική δύναμη. Έχει λοιπόν σωρευτεί μέσα του ανθρώπινη εργασία. Απ' αυτή την πλευρά το σακάκι είναι "φορέας αξίας", μολονότι, αυτή του η ιδιότητα δεν διαφαίνεται ούτε μέσα από το πιο τελειωτικό του ξεστημόνιασμα (Fadenscheinigkeit, δηλαδή και αν ακόμα τριφτεί τόσο πολύ, ώστε να φαίνεται το στημόνι του. Γραφική εικόνα για να τονισθεί ότι η αξία είναι έννοια αφηρημένη και όχι αισθητή ιδιότητα του εμπορεύματος...). Και στην αξιακή σχέση του λινού το σακάκι λογαριάζεται μόνο απ' αυτήν την άποψη, άρα σαν ενσωματωμένη αξία, σαν σώμα-αξία. Παρ' όλη την κουμπωμένη του εμφάνιση, το λινό έχει αναγνωρίσει σ' αυτό την όμορφη αδελφή ψυχή της αξίας. Το σακάκι ωστόσο δεν μπορεί απέναντί του να παρασταίνει την αξία, χωρίς ταυτόχρονα η αξία να πάρει για το λινό τη μορφή ενός σακακιού. Έτσι το άτομο Α δεν μπορεί να φερθεί απέναντι στο άτομο Β σαν απέναντι σε μια μεγαλειότητα, χωρίς ταυτόχρονα και για το Α να πάρει η μεγαλειότητα τη ζωντανή όψη του Β και έτσι να αλλάζει σουσούμια, μαλλιά και πολλά άλλα ακόμα, σύμφωνα με εκείνον που είναι κάθε τόσο πατέρας της χώρας...»[25]

24. L. Colletti, *Ideologia e Società*, ό.π.
25. K. Marx, *Το Κεφάλαιο*, ό.π., σ. 22.

Σύμφωνα με το παραπάνω απόσπασμα, το σακάκι έχει μια ιδιότητα που δεν προέρχεται από την απλή πράξη κάποιου υποκειμένου (παρόλο που χωρίς την ύπαρξη του υποκειμένου είναι αδύνατο να υπάρξει η παραπάνω διαδικασία). Μια ιδιότητα υπερ-φυσική. Είναι το όχημα κάποιου πράγματος το οποίο δεν έχει να κάμει τίποτα μ' αυτό.

Προκύπτει συνεπώς η έννοια του «οχήματος» και η λειτουργία του ανταποκρίνεται στο ίδιο σχήμα μ' εκείνο της χεγκελιανής ενσάρκωσης: το εμπειρικό πράγμα (το σακάκι), αποτελεί το «όχημα» της υπερ-φυσικής αφαίρεσης *Αξία*, με τον ίδιο τρόπο που η εμπειρική ύπαρξη του μονάρχη στον Hegel γίνεται η ενσάρκωση της αφηρημένης κατηγορίας «κυριαρχία». Η αξία ενσαρκώνεται στην εμπειρική ύπαρξη του ατόμου Α όπως η «κυριαρχία» ενσαρκώνεται σ' εκείνη του χεγκελιανού μονάρχη.

Το ότι η εργασία ως παραγωγός της αξίας είναι ισοδύναμη με την αλλοτριωμένη εργασία, προκύπτει κατά τρόπο σαφή και από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά αποσπάσματα της ύστερης μαρξικής περιόδου, και ειδικότερα από τον λεγόμενο τέταρτο τόμο του «Κεφαλαίου»: Έτσι:

> «Το λάθος του Ricardo είναι το ότι αυτός δεν ασχολείται παρά μόνο με το μέγεθος της αξίας. Γι' αυτό το λόγο αυτός στρέφει την προσοχή του μοναχά στη σχετική ποσότητα της εργασίας που αντιπροσωπεύουν τα διάφορα εμπορεύματα, και καθόσον αξίες, ενσωματώνουν. Αλλά η εργασία που περιέχεται σ' αυτά πρέπει να αντιπροσωπευθεί (παρουσιαστεί) σαν κοινωνική εργασία, σαν ΑΛΛΟΤΡΙΩΜΕΝΗ Ατομική Εργασία» (υπογράμμιση δική μας).[26]
>
> «...ότι η ενσωματωμένη ποσότητα εργασίας σ' ένα εμπόρευμα είναι η αναγκαία κοινωνικά ποσότητα για την παραγωγή του –ότι ο χρόνος της εργασίας είναι συνεπώς ο αναγκαίος χρόνος εργασίας– είναι ένας προσδιορισμός που αφορά μονάχα το μέγεθος της αξίας.
>
> Αλλά η εργασία που αποτελεί τη μονάδα των αξιών δεν είναι μόνο απλή όμοια μέση εργασία. Η εργασία είναι ιδιωτική εργασία του ατόμου, που αντιπροσωπεύεται σ' ένα ορισμένο προϊόν. Αλλά, καθόσον αξία, το προϊόν πρέπει να είναι η ενσωμάτωση της κοινωνικής εργασίας και σαν τέτοιο, πρέπει να μπορεί να μεταμορφωθεί άμεσα από μία αξία χρήσης σε οτιδήποτε άλλο... Γι' αυτό η ατομική εργασία πρέπει να αντιπροσωπεύεται άμεσα σαν το αντίθετό του, σαν κοινωνική εργασία· η μεταμορφωμένη κατ' αυτό τον τρόπο εργασία είναι, σαν άμεσο αντίθετο του εαυτού του, γενική αφηρημένη εργασία, η οποία αντιπροσωπεύεται συνεπώς σ' ένα γενικό ισοδύναμο. Μονάχα με την ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ του η ατο-

26. K. Marx, *Teorie sul plusvalore, III*, ό.π., σ. 137.

μική εργασία αντιπροσωπεύεται πραγματικά σαν το αντίθετό του».[27]

Συμπερασματικά λοιπόν και σύμφωνα με τα όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, είμαστε σε θέση να υπογραμμίσουμε τα παρακάτω ζητήματα:

— Υπάρχει σαφής αναλογία μεταξύ του τρόπου δόμησης των χεγκελιανών διαδικασιών υποστασιοποίησης και της μαρξικής θεωρίας εργασίας-αξίας, και αυτό οφείλεται στο ότι η έννοια της «αλλοτρίωσης» είναι κοινός παράγοντας, παρά τις σχετικές διαφοροποιήσεις και στις δύο απόψεις.

— Η ύπαρξη της «αλλοτρίωσης» στον πυρήνα της μαρξικής οικονομικής θεωρίας δημιουργεί έντονα προβλήματα σε σχέση με αυτό που συνηθίζουμε να ονομάζουμε «επιστημονική θεώρηση» της κοινωνίας και της φύσης.

Χωρίς να θέλουμε να επεκταθούμε εδώ στην ανάλυση τέτοιου είδους θεμάτων, θα σημειώσουμε απλώς ότι επανέρχονται στο προσκήνιο όλα τα ζητήματα που ο ίδιος ο Μαρξ κατήγγειλε με τόση σφοδρότητα την ύπαρξή τους στη φιλοσοφία του Χέγκελ.

Είναι αδύνατο ν' αρνηθεί κανείς, π.χ., ότι η έννοια της «αλλοτρίωσης» όπως κι αν γίνεται αντιληπτή, είτε ως «αλλοτρίωση» της Ιδέας είτε ως «αλλοτρίωση» του Πραγματικού Κόσμου, εμπεριέχει την έννοια του προσχεδιασμένου Τέλους, ότι αποτελεί σαφέστατα μια τεχνολογική, σωτηριακή εκδοχή.

Είναι αδύνατο να αρνηθεί κανείς ότι η ίδια η έννοια της αλλοτρίωσης εμπεριέχει ή καλύτερα δομείται πάνω στην ταύτιση Υποκειμένου και Αντικειμένου, στην ταύτιση λογικών και πραγματικών διαδικασιών.

Είναι δηλαδή δύσκολο να αρνηθεί κανείς ότι υπάρχει *κάθετη* διαφορά μεταξύ αυτού που συνηθίζουμε να ονομάζουμε «επιστήμη» και αυτού που υπονοείται με την έννοια της αλλοτρίωσης.

Βέβαια όλα τα παραπάνω ζητήματα χρήζουν ιδιαίτερης και επισταμένης ανάλυσης, πράγμα που ξεφεύγει από τους σκοπούς της εργασίας αυτής, που σκοπό είχε μονάχα την ανάδειξη της ύπαρξης της αλλοτρίωσης στη βασική μαρξική οικονομική θεωρία και τις σχέσεις που τη συνδέουν με τις χεγκελιανές διαδικασίες υποστασιοποίησης.

27. K. Marx, ό.π., σ. 142.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Althusser L., *Reponse a John Lewis* (ιταλική μετάφραση, De Donato 1973).
Colletti L., *Il Marxismo e Hegel*, Laterza, 1976.
—, *Ideologia e società*, Laterza, 1975.
—, *Intervista politico-filosofica*, Laterza 1975.
—, *Marxismo e dialettica*, Laterza, 1975.
—, *Tra Marxismo e no*, Laterza 1979.
—, *Il Tramonto delle Ideologie*, Laterza 1981.
Feuerbach L., *Αρχές της φιλοσοφίας του μέλλοντος* (ιταλική μετάφραση), Τορίνο.
Hegel G., *Επιστήμη της λογικής* (ιταλική μετάφραση), Bari.
—, *Φαινομενολογία του πνεύματος* (ιταλική μετάφραση, N. Italia, Φλωρεντία 1976).
Korsch K., *Μαρξισμός και Φιλοσοφία*, εκδ. Οδυσσέας.
Lukacs G., *Ιστορία και ταξική συνείδηση* (ιταλική μετάφραση), Μιλάνο 1967.
Luporini C., *Marxismo e dialettica*, Edit. Riuniti.
Marx K., *Το Κεφάλαιο* (ελληνική μετάφραση) Αθήνα 1954.
—, *Grundrisse* (ιταλική μετάφραση), Einaudi.
—, *Κριτική της πολιτικής οικονομίας* (ιταλική μετάφραση), Newton Compton 1972.
—, *Κριτική της χεγκελιανής φιλοσοφίας του Δικαίου* (ιταλική μετάφραση), K. Marx - F. Engels, *Opere complete*, Editori Riuniti.
—, *Φιλοσοφικά - οικονομικά χειρόγραφα* (ιταλική μετάφραση), στο *Opere complete*, τ. VI.
—, *Θεωρίες υπεραξίας* στο *Opere complete*.
—, *Γερμανική ιδεολογία* (ιταλική μετάφραση), *Opere complete*, τ. VI.
—, *Αλληλογραφία* (ιταλική μετάφραση) στο *Opere complete*, τ. XLIII.
Mescaros I., *Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση*, εκδ. Ράππα.
Napoleoni C., εισαγωγή στην ιταλική έκδοση του βιβλίου του P. Sweezy, *Η ανάπτυξη του καπιταλισμού*, εκδ. Borringeri, Τορίνο.
Ranciere J., *Critica della critica deel, Economia politica*, εκδ. Bompiani.
Della Volpe G., *La logica come scienza positiva*, Edit. Riuniti.